

Süleymaniye Dârülhadisi Özelinde Osmanlı Dârülhadislerinde Hadis Eğitimi

Mehdin ÇİFTÇİ*

Hız. Peygamber devrinden itibaren Müslümanlar hadis öğrenimi ve öğretimine büyük önem vermişlerdir. Sahabilerden Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evi hem Hz. Peygamber döneminde hem de sonraki yıllarda hadis öğretimi için kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bazı hadis âlimleri evlerinde oluşturdukları meclislerde hadis öğretimini sürdürmüşlerdir. Medreselerin kurulmasından önce eğitim ve öğretim için en çok kullanılan mekânlar evler, mescidler ve camilerdi. Buralarda ders halkalarının ve onlara iştirak eden öğrencilerin çoğalması sebebiyle yeni müesseselere ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyaca binaen, hem genel hem de hadis eğitimine tahsis edilen medreselerde hadis tedris faaliyetleri başladı. Hadis eğitimine tahsis edilen kurumlara önceleri "Dârüssünne" denmekteydi. Daha sonra, ilki Dımaşk'ta olmak üzere, "Dârülhadis" adıyla müstakil öğretim müesseseleri de kuruldu. Dârüssünnelerden farklı olmayan bu kurumlar, zamanla Osmanlı Devleti'nin de içinde yer aldığı İslam dünyasının farklı yerlerine yayılmış oldu.¹

Bu çalışmada, Osmanlı medrese ve dârülhadislerinin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadisi merkeze alınarak, Osmanlı dârülhadislerinde hadis eğitimine dair bir literatür değerlendirmesi yapılacaktır. Osmanlı dârülhadislerinde hadis eğitimi literatürüne dair muhtelif kaynaklar ve araştırmalar bulunmaktadır. Arşiv kaynakları, tarih, coğrafya, tabakât ve seyahatnâme türü kaynaklar, farklı alanlardaki yazma eserler ile konuyla ilgili araştırmalar bunlar arasında sayılabilir. Bu değerlendirmede, doğrudan Osmanlı dârülhadislerindeki hadis eğitimini konu alan eserler başta olmak üzere, dolaylı olarak bu konulardan bahseden diğer bazı kaynaklar ve çalışmalar da ele alınacaktır. Ayrıca bu makalede değerlendirilsin veya

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı.

1 Detaylı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 527-528.

değerlendirilmesin konuyla ilgili olduğu tespit edilen bütün eserlerin künyeleri bibliyografyada toplu olarak yer alacaktır.

I. Arşiv Kaynakları

Herhangi bir vakfın veya müessesenin zaman içerisinde geçirdiği değişiklikler, vakıfların iktisadî durumları, vakıf personeli, farklı dönemlerde yapılan tamirat gibi birçok husus, muhtelif arşiv kaynaklarında bulunabilmektedir. Bu vesikaların başında vakfiyeler gelmektedir. Doğrudan doğruya vâkif (vakfı kuran kişi) tarafından hazırlanan yazılı metinler veya yönetmelikler olan vakfiyeler, bir vakıf kurumunun hangi amaçla yapıldığı, nasıl çalışacağı, kimlere ne kadar ücret verileceği ve vakfın nasıl yönetileceği gibi hususları ihtiva eder.² Hukukî metinler olan vakfiyelerde, vakıf yönetimlerine fazla bir hareket alanı bırakılmamasına dikkat edilmiş, bu amaçla vakfın niteliği, amacı ve işleyiş tarzı ile vakfa tahsis edilen gelir kaynakları, vakfın sunmayı hedeflediği hizmetler, yapılacak yardımlar ve bu amaçla yapılacak harcamaların miktarları ve alanları, yöneticilerin atanma yöntemleri, vakıf tarafından yürütülecek hizmetler için istihdam edilecek kadrolar, ödenecek maaşlar, günlük olarak verilecek yemeklerin özellikleri, satın alınacak malların nitelikleri ve bütün bu işlemlerle ilgili olarak tutulacak muhasebe kayıtları yazılı ve ayrıntılı olarak belirtilmiştir.³

Birer vakıf kurumu olan dârülhadislerin de kuruluş ve işleyiş tarzlarını vakfiyeler belirlemektedir. Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili birçok önemli bilgiyi de ihtiva eden ve aynı zamanda bu kurumun en önemli kaynağı olan Süleymaniye Vakfiyesi bu konuda örnek olarak verilebilir. Adı geçen vakfiye, Süleymaniye Külliyesi'nin kuruluş ve işleyiş tarzına dair mevcut kaynakların en önemlisi olup vakfın kuruluş senedi mahiyetindedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bu vakfiye⁴, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır.⁵ Vakfiyede, Süleymaniye Dârülhadisi'nin inşa gerekçesi, inşa edildiği yer; akademik personel ve hizmetli kadrosu ile bunların taşınması gereken vasıflar, kendilerine ödenecek ücret; buradaki eğitim-öğretim zamanı ve okutulan bazı eserlerin adları gibi birçok önemli kayıt bulunmaktadır.

Süleymaniye Külliyesi birimlerinden biri olan Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili en önemli kaynaklardan biri de hiç şüphesiz Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, ts., s. 57; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 16. baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, c. 3, s. 576; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003, s. 49.

3 Tefik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, s. 10-11.

4 VGMA.d., 1390 (Kasa 135, Yeni tasnif no: 52).

5 Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, 1962.

(T SMA) yer alan Süleymaniye Külliyesi inşaatına ait muhasebe defterleridir.⁶ Ömer Lütfi Barkan tarafından iki cilt halinde yayımlanan bu defterler⁷, 164 muhasebe, 1 icmâl ve inşaatla ilgili fermanların toplandığı bir mecmuadan oluşmaktadır. Süleymaniye Dârülhadisi'nin inşasıyla ilgili önemli bilgilerin bulunduğu bu defterlerde, Dârülhadis dershanesi ve talebe hücreleri binalarının inşası için yer seçimi; örtü sistemi için gerekli kurşun temini; kubbeler için alınan tuğlalar; Dârülhadis binaları ile talebe hücrelerinin altındaki dükkân ve odaların kapı ve pencerelerinin yapımıyla ilgili masraflar ve odaların inşasıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Süleymaniye Külliyesi'nin gelir ve giderlerinin kaydedildiği muhasebe defterleri de bu alandaki en önemli kaynaklardır. Külliye'nin muhasebe kayıtlarına ait en erken tarihli bilgiler, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan bir muhasebe defterinde bulunmaktadır. Vakfın ilk faaliyet yılına ait olan bu defterde vakfın gelir-giderleri özet olarak kaydedilmiştir.⁸ Diğer muhasebe kayıtları ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)* ve *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri (Ev.Hmh.d.)* ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki bazı defterlerde yer almaktadır. Bu muhasebe bilançolarında kasa ve kiler hesaplarının yer aldığı başlıca iki bölüm bulunmaktadır. Vakfın kasa hesaplarının yer aldığı ilk bölümde gelirler (asl-ı mal, mahsûlât), giderler (vuzi'a min zâlik, masârif) ve bâkiyeler yer almaktadır. Bu defterlerin daha çok giderler kısmında Süleymaniye Dârülhadisi ve diğer medreselerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu kısımda vakıf görevlilerine yapılan maaş (vezâif) ve benzeri ödemeler, vakfın gelir fazlalarından kendilerine maaş tahsis edilen kişilere yapılan sosyal yardım niteliğindeki ödemeler (zevâid-horân), imâret mutfağı masrafları ile çeşitli tamirat giderleri (meremmât) ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu defterlerde gelirlerde olduğu gibi giderler de hemen hemen hiç değişmeyen bir sıralamaya göre kaleme alınmış ve külliye adına yapılan bütün harcamalar tek tek kaydedilmiştir. Ayrıca külliye birimleri medreselerden başlanarak yazılmış, ardından cami, türbe, imâret ve dârüşşifânın giderleri ile müessesenin bakım ve onarım işleriyle meşgul olanlar ve gelirlerin tahsilinden sorumlu hizmetlilerin isimleri kaydedilmiştir. Bu bölümde ayrıca külliye'nin mülhâkları olarak adlandırabileceğimiz bazı cami, mescit ve medreselere yapılan yardımlar da bulunmaktadır.

İstanbul Müftülüğü bünyesinde yer alan Şeriyye Sicilleri Arşivi ile Nûruosmâniye Camii yanındaki Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde bulunan *Kadıasker Rûznâmçeleri* de genel olarak Osmanlı dönemi medreseleri ve dârülhadisleri, özelde ise Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili önemli kaynaklar arasındadır. İlmiye mensuplarının tayin,

6 Bu defterler, T SMA'da D. 43 no ile kayıtlı olup üç kutuda ABC harfleri ile muhafaza edilmektedir.

7 *Süleymaniye Camii ve İmâret-i İnşaatı (1550-1557)*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972; *Süleymaniye Camii ve İmâret-i İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, c. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.

8 T SMA.d., 1116/1.

terfi ve azillerine ait hususların kaydedildiği bu defterlerde kadılık, belli bir tarihten sonra mutasarrıflık ve müderrislik tevcihleriyle mülâzemet kayıtları bulunmaktadır. Bu defterlerdeki kadı ve müderris tevcihleri, tayin yetkisi kadıasker elinde olan kazalar ve medreselere ait olup daha yüksek seviyedeki kadılık ve müderrisliklere ait tevcihât ise *Ruûs Defterleri* ve *Hatt-ı Hümayun*'larda bulunmaktadır. Şeriyeye Sicilleri Arşivi'nde, 257'si Rumeli, 120'si Anadolu kadıaskerliğine ait olmak üzere, toplam 377 rûznâmçe bulunmaktadır.⁹ Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde ise Rumeli kadıaskerliğine ait birkaç defter dışında çoğu Anadolu kadıaskerliğine ait toplam 52 defter bulunmaktadır.¹⁰ Osmanlı dönemi medreseleri ve dârülhadislerindeki müderris, muîd ve talebe isimlerinin tespiti ile mülâzemetle ilgili konularda bu defterler çok önemlidir. Ayrıca nakîbüleşrâflık yapan müderrislerle ilgili konularda Şeriyeye Sicilleri Arşivi'nde yer alan *Nakîbüleşrâf Defterleri*'nde; İstanbul kadılığı yapan müderrislerin sicilleri alanında da aynı arşivde bulunan *İstanbul Mahkemesi Sicilleri*'nde önemli bilgiler bulunabilmektedir. Yine bu arşivde bulunan *Medrese Defterleri* ile hem bu arşivde hem de Millet Kütüphanesi'ndeki *Tarîk Defterleri* de birçok konuyla birlikte özellikle Osmanlı medrese dereceleri alanında önemlidir. Bu defterlerden dârülhadislerin seviyeleri de tespit edilebilmektedir.

Dîvân-ı Hümayun'un en önemli kalemlerinden biri olan Ruûs Kalemî'nce tutulan ve vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevâlî, tımar ve zeâmet sahipleri dışındaki bütün hizmetliler ile hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının tayin muameleleri ve bunlara dair kayıtların tutulduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *Ruûs Defterleri* de genelde Osmanlı dönemi medreseleri ve dârülhadisleri, özelden ise Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili bilgilerin bulunacağı önemli fonlardandır.¹¹ Bu defterlerde, mevleviyet kadıları ve müderrislerin yanı sıra ilmiye sınıfının en üst derecesindeki kadıasker ve şeyhülislam tayinleri de kaydedilirdi.¹² Bu arşivdeki *Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemî (A.RSK.)*, *Kâmil Kepeci Ruûs Defterleri* ve *Divân-ı Hümayun Ruûs Kalemî Defterleri* ile *Bâb-ı Defterî Sultan Süleyman Evkafı (D.HMH.SSÜL.d.)* fonları ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bazı defterler ise başta müderris ve medreselerle ilgili konular olmak üzere birçok konuyu ihtiva etmektedir.

9 Şeriyeye Sicilleri Arşivi'ndeki rûznâmçelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cahid Baltacı, "Kadıasker Rûznâmçeleri'nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. 4, sy. 1, İstanbul 1979, s. 55-100.

10 Nûruosmâniye Kütüphanesi'ndeki rûznâmçelerle ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Erünsal, "Nûruosmâniye Kütüphanesi'nde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. 4, sy. 3, İstanbul 1980, s. 19-31.

11 Ruûs Defterleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf İhsan Genç v.dğr. (haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2010, s. 77-88.

12 Ruûs defterlerindeki mevleviyet kadılarının tayinleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Bilgin Aydın-Rifat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Gülden Sarıyıldız v.dğr. (nşr.), İstanbul: Etkin Kitaplar, 2001, s. 19-34.

II. Diğer Kaynaklar

Arşiv kaynakları dışında, Osmanlı dönemi dârülhadisleriyle ilgili kaynakların başında tarih, coğrafya ve tabakât türü eserler gelmektedir. Ayrıca temel İslam bilimleri alanındaki bazı yazma eserlerin istinsah ve ferağ kayıtları ile zahriyelerinde de dârülhadislerle ilgili çok değerli bilgiler bulunabilmektedir.

A. Tarih ve Coğrafya

Aşağıda değerlendirilecek olan tarihle ilgili kaynakların çoğu, XVI. asrın ikinci yarısında yaşayıp Süleymaniye Külliyesi'nin inşasını gören ve XVII. asırda eldeki bilgileri derleyen veya duyduklarını kaleme alan tarihçilerin yazdıklarından oluşmaktadır.¹³ Celalzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 975/1567) *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*¹⁴ adlı tarihi, Süleymaniye Külliyesi birimlerini en iyi şekilde inceleyen kaynakların başında gelir. Celalzâde, külliye birimlerinin inşasını bizzat gören biri olarak, eserin bir bölümünü Süleymaniye Külliyesi'ne ayırmış, burada inşâ sanatının ifade özellikleri içinde önemli bilgiler vermiştir.¹⁵ Külliye birimlerinden her birinin yeri ve diğer özelliklerinden bahsedilen eserde, hem Süleymaniye Dârülhadis dershanesi hem de talebe hücrelerinin yerleri ve ders yapılan günler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. *Tabakât'*ın Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili bu bölümü, cami, hamam, tekke ve çeşmeler inşa ettiren yazarın, imar çalışmalarına verdiği önemi de göstermektedir.¹⁶

Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi Hasan Beyzâde Ahmed Paşa'nın (ö. 1046/1636-37) iki ciltlik *Tarih'*inde de Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.¹⁷ İlk cildi Hoca Sadeddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) *Tâcü't-tevârih'*inin özeti, ikincisi ise zeyli olan eserin ikinci cildinin büyük kısmı Hasan Beyzâde'nin müşahedelerine dayanmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'dan başlayıp IV. Murad devrinin büyük bir bölümünü içine alan bu eserde, Süleymaniye Dârülhadisi'ne atanma kriterleri, Süleymaniye Medreseleri ve Süleymaniye Dârülhadisi'nde haftada kaç gün ders yapıldığı, bir günde yapılan ders sayısı gibi önemli konular yer almaktadır.

Bu iki eser dışında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) Osmanlı tarihini de içeren ve bir dünya tarihi olan *Künhü'l-Ahbâr'*ında¹⁸ Süleymaniye Dârülhadisi'ne

13 Tanju Cantay, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1989, s. 13.

14 *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnîs von 1520 bis 1557*, Petra Kappert (nşr.), Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981.

15 Süleymaniye Vakfıyesi'nin de Celalzâde Mustafa tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Bkz. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfıyesi*, s. 6.

16 *Tabakât'*la ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Tanju Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, s. 13-14.

17 *Hasan Beyzâde Tarihi*, Şevki Nezihi Aykut (haz.), c. 2-3, Ankara: TTK Yayınları, 2004.

18 *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959.

atanma kriterleri; Ahmed Cevdet Paşa'nın (1823-1895) *Târîh-i Cevdet*¹⁹ adlı eserinde ise Osmanlı eğitim sistemi, Süleymaniye Medreseleri, Süleymaniye Dârülhadisi ve müderrisler gibi konularda bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı dönemi coğrafya ve kozmografya âlimlerinden Âşık Mehmed'in (ö. 1006/ 1598'den sonra) *Menâzirü'l-avâlim* adlı eseri de Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili önemli bilgileri günümüze ulaştıran coğrafya kaynaklarından. Süleymaniye Külliyesi birimlerini teferruatıyla ele alan en önemli kaynaklardan biri olan bu eserde, Süleymaniye Dârülhadisi, din ilimleri okutulan beş medrese içinde *Medrese-i Hâmise [Beşinci Medrese]* olarak anılmış ve bu medresede hadis-i şerif okunması ve okutulması şart olduğundan medresenin *Dârülhadis* ismiyle anıldığı belirtilmiştir. Bu eserde Dârülhadis dershanesi ve talebe hücreleri binalarının yerleri, diğer kaynaklardan daha ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Coğrafya alanındaki bir diğer önemli kaynak da Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si olup bu eserde Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alan medreselerle birlikte Süleymaniye Dârülhadisi'nden de kısaca bahsedilmektedir.

B. Tabakât (Biyografi)

Osmanlı dârülhadislerinde hadis eğitimi ile ilgili en önemli kaynak çeşidinden biri de tabakât (biyografi) türü eserlerdir. Özellikle müderris biyografileri, kronolojik olarak müderris isimlerinin tespiti, müderrislerin halef-selef ilişkileri, görev süreleri, yevmiyeleri, mülâzemet şekilleri, okutulan ilimler ve eserler ile sosyal hayat gibi medrese ve dârülhadislerle ilgili birçok konuda bu türden kaynaklarda önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*²⁰ adlı eseri ve zeyillerini zikretmek gerekir. Taşköprizâde'nin Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair bu biyografik eseri, Arap edebiyatının tabakat geleneğine göre kaleme alınmış ve Osmanlı literatüründe toplu ulemâ biyografilerinin ilk derlemesi olma özelliği taşımaktadır. Eserde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan eserin telif tarihi olan 965 (1558) yılına kadar her padişah dönemi "tabaka" ana başlığı altında ele alınmış ve dönemin ulemâsı ile meşâyih hakkında bilgi verilmiştir. Şahısların daha ziyade tefsir, kazâ, telif, tâlim terbiye ve irşad faaliyetleri üzerinde durulan eser on tabakadan oluşmakta ve 371'i âlim, 150'si şeyh olmak üzere toplam 521 kişinin biyografisini ihtiva etmektedir.²¹ Mehmed Mecdî (ö. 999/1591) tarafından Türkçeye tercüme edilen bu esere birçok zeyl yazılmıştır.²² Nev'izâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) *Zeyl-i Şekâik*

19 *Târîh-i Cevdet*, c. 1 (iki cilt bir arada), 2. baskı, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

20 *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Ahmed Subhi Furat (nşr.), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

21 Detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye", *DLA*, c. 38, s. 485-486.

22 Bu tercüme ve zeyillerin en önemlileri şunlardır: Mecdî Mehmed (ö. 999/1591), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü'ş-Şekâik*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 1, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989; Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti'ş-Şekâik*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 2, İstanbul: Çağrı Yayınları, ••

veya *Zeyl-i Atâi* diye de bilinen *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* adlı eseri, Mecdî'nin *Şekâik-ı Nu'mâniyye* tercümesi olan *Hadâiku's-Şekâik*'a zeyl olarak yazılmıştır. Bu eser, *Şekâik*'ın 965-1044/1558-1634 yılları arasındaki biyografilerini ihtiva eden Türkçe zeylidir. Bu yetmiş altı yıllık sürede Osmanlı Devleti sınırları içinde yetişen şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında bilgi veren eser, kendisini 1731 yılına kadar zeyleden Şeyhî'nin *Vekâiyü'l-fudalâ*'sıyla birlikte *Şekâik*'in en önemli zeyilleri olarak ilim tarihimizin ana kaynaklarından sayılmaktadır.²³ Şeyhî'nin zeyliyle birlikte dârülhadis müderris biyografileri hakkında da en önemli kaynaklar arasında bulunan bu eserde, başta Süleymaniye Dârülhadisi olmak üzere Osmanlı medreseleri ve dârülhadisleri gibi Osmanlı eğitimiyle ilgili birçok konuda önemli bilgiler bulunmaktadır. Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) *Hadâiku'l-hakâik*'a zeyl olarak yazdığı *Vekâiyü'l-fudalâ* adlı eseri de dârülhadis müderris biyografileri ve diğer birçok konuyla ilgili en önemli kaynaklardandır. Eserde "tabaka" genel başlığıyla 1042-1144/1632-1731 yılları arasında yaşayan âlim ve şeyhler hakkında bilgi verilmiş, ardından dönemin şairleri ayrı başlık altında şiiirlerinden örneklerle anlatılmıştır. Üç cilt olan eserin telif sebebi, daha önce Uşşakîzâde İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan zeylin beğenilmemesidir. Şeyhî Mehmed, Uşşakîzâde'nin zeylini tertîb bakımından hatalı, bilgi yönünden eksik ve itinadan yoksun bulduğundan, kendi zeylini Nev'îzâde'nin bıraktığı yerden başlatmıştır. Ancak o, tenkit ettiği zeylin neredeyse tamamını ve zeylin devamı niteliğindeki *Uşşakîzâde Tarihi*'ni kullanmaktan da kendini alamamış ve *Uşşakîzâde Zeyli*'nin muhtevasını aynen almakla beraber, aynı dönemin tarihçisi olduğundan, kendi müşahedesini ve araştırmalarını da eklemek suretiyle muhtevayı genişleterek aktarmıştır. O, Atâi'nin zeylinde bulunmayan bazı kişilerin biyografilerini de vermekle sefelinin eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır.²⁴

Uşşakîzâde İbrahim Efendi'nin (ö. 1136/1723) *Zeyl-i Şekâik*²⁵ adlı eseri de müderrislerle ilgili konular başta olmak üzere birçok konuda başvurulabilecek diğer bir *Şekâik* zeylidir. Uşşakîzâde zeyli, Atâi zeylinin devamı olup Atâi'nin bıraktığı 1042-1106/1632-1694 yılına kadar geçen süredeki biyografileri ihtiva eder. Uşşakîzâde, Atâi'nin metodunu takip ederek her padişah dönemini bir tabakaya ayırmıştır. Daha önce de geçtiği üzere bu eser, Şeyhî tarafından tamamen ona denk olan eserine aktarılmış, bu arada bazı düzeltmeler, genişletme ve tamamlamalar

1989; Uşşakîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Zeyl-i Şekâik*, Hans Joachim Kissling (haz.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965; Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâiyü'l-fudalâ [I-III]*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 3-4, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989; Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1322/1904), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Tekmileti's-Şekâik fî hakkı ehli'l-hakâik*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 5, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Atâi, *Hadâik*, s. V-VII (giriş).

24 Detaylı bilgi için bkz. Şeyhî, *Vekâiyü'l-fudalâ*, c. 3, s. VII-XIII (Giriş).

25 *Zeyl-i Şekâik*, Hans Joachim Kissling (haz.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

yapılmıştır.²⁶ Bu nedenle biyografilerde Şeyhî'nin zeyli daha mükemmel görünmektedir. Ancak, bazı çelişkili tarihlerin tashihi veya anlaşılmayan bazı noktaların vuzûha kavuşturulması noktasında ilk başvurulabilecek kaynak yine *Uşşakizâde Zeylî* dir. Uşşakizâde'nin *Tarih*'i de²⁷ zaman bakımından doğrudan doğruya kendisi tarafından kaleme alınan *Zeyl-i Şekâik*'in devamı niteliğindedir. Ancak eser, bir hal tercümesi külliyatı olmaktan ziyade, bir tarih eseri mahiyetindedir. Bu eserdeki biyografiler de Şeyhî'nin zeylinde geçmektedir. Şeyhî'nin zeylindeki bilgiler daha kapsamlı görünmesine rağmen bazı biyografilerde tam anlaşılmayan noktalar ile bazı tarih tashihlerinde yine ilk olarak bu esere başvurulmalıdır.

Birden çok kişi tarafından yapılan derlemelerden oluşan bir mecmua halindeki *Târîh-i Silsile-i Ulemâ*²⁸ adlı eserde XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı ilmiye teşkilatı mensupları ve bazı devlet ricaliyle ilgili tevcihatın yanı sıra özellikle Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili konularda önemli bilgiler bulunmaktadır. Müderris isimleri, müderris dereceleri, tayinler gibi konuların yer aldığı bu eserde 37 Süleymaniye Dârülhadis müderrisinin adı kronolojik olarak verilmektedir. İlk sekiz Süleymaniye Dârülhadis müderrisinin göreve başlama tarihlerinin verildiği bu listede bu dönemde görev yapan müderrislerden Muteaccim Mehmed Efendi'nin adı ise bulunmamaktadır. Burada verilen tarihlerin tamamı, *Şekâik* zeyillerindeki tarihlerle de uyusmaktadır.

Padişah V. Mehmed Reşad zamanında (1844-1918) Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin gayretleriyle çıkarılan *İlmiye Salnâmesi* de başvurulabilecek bir diğer kaynaktır.²⁹ Ali Emîrî Efendi'nin "Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" adlı makalesi, Ahmed Refik'in, Molla Fenârî'den kendi asrına kadar görev yapan şeyhülislamların kısa biyografilerini anlattığı "Osmanlı Şeyhülislamı" bölümü ve Muallim Emin Bey'in medreselerin tarihi gelişimiyle ilgili "Târîhçe-i Tarîk-i Tedrîs" isimli makalesinin yer aldığı bu eserde, özellikle şeyhülislamlık yapan dârülhadis müderrislerinin biyografileri gibi konularda istifade edilebilir.

26 Geniş bilgi için bkz. Hans Georg Majer, *Vorstudien Zur Geschichte İlmiye im Osmanischen Reich: I.zu Uşşakizade, Seiner Familie und Seinem Zeyl-i Şakayık*, München: Rudolf Trofenik, 1978. Ayrıca bkz. Şeyhî, *Vekâyü'l-fudalâ*, c. 3, s. XI (Giriş).

27 *Uşşakizâde Tarihi*, Raşit Gündoğdu (haz.), 1-2 c., İstanbul: Çamlıca Basım Yayın A.Ş., 2005.

28 *Târîh-i Silsile-i Ulemâ (TSU)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 2142. Mehdin Çiftçi bu eseri hem muhteva ve müelliflerine göre tanıtmış, hem de eserin bir fihristini hazırlamıştır. Bkz. Mehdin Çiftçi, "XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Teşkilatı İçin Bir Kaynak: *Târîh-i Silsile-i Ulemâ*", *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, 2012, c. 10, sy. 20, s. 113-129.

29 *İlmiye Salnâmesi: Birinci defa*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, 1334 (Diğer baskı: *İlmiye Salnâmesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamı*, Seyit Ali Kahraman v.dğr. (nşr.), İstanbul: İşaret Yayınları, 1998).

Şeyhülislamların hal tercemelerini veren bir diğer eser de Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin (ö. 1202/1787) *Devhatü'l-meşâyih*'idir.³⁰ Ahmed Rifat Efendi (ö. 1293/1876), Müstakimzâde'nin bu eseri ve Mehmed Münib, Süleyman Faik ve Mektubîzâde Abdülaziz Efendi'lerin yazdıkları zeyillerden faydalanarak sonuna da kendisi birkaç biyografi ekleyip baştan 108. Osmanlı şeyhülislamı Ömer Hüsameddin Efendi'ye kadar olan şeyhülislamların hayatlarını yeniden kaleme almıştır.³¹

Ahmed Rifat Efendi'nin, Osmanlı nakîbüleşrâflarının biyografilerini ihtiva eden *Devhatü'n-nükabâ*³² adlı eseri de dârülhadislerde müderrislik yapan nakîbüleşrâfların terceme-i halleri konusunda önemli bir diğer biyografik kaynaktır. Ahmed Nazif Efendi'nin *Riyâzü'n-nükabâ* adlı eserinin mütemmimi durumunda olan bu eser, *Riyâz*'daki 56 nakîbüleşrâfın biyografisine 6 ilaveyle birlikte toplam 62 biyografi ihtiva etmektedir.

Müderris biyografileri hakkında, *Şekâik* zeyillerindeki bilgileri tamamlayıcı nitelikte başvurulabilecek bir diğer kaynak da Mehmed Süreyya'nın (ö. 1327/1909) *Sicill-i Osmânî*³³ adlı eseridir. Bu eser, kuruluşundan XX. asrın başına kadar Osmanlı Devleti'ndeki büyük idareciler, ulemâ, meşâyih, edip ve diğer meşhur kişilerin kısa biyografilerini ihtiva etmektedir. Abdurrahman Hibri'nin (ö. 1069/1659) *Enîsü'l-müsâmirîn*³⁴ ve Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1344/1925) *Osmanlı Müellifleri*³⁵ adlı eserleri ile bazı şair tezkireleri³⁶ de başvurulabilecek diğer önemli kaynaklardır.

C. Yazma Eserler

Yazma eserlerin istinsah ve ferağ kayıtları ile zahriyelerinde de dârülhadisler ve müderrisleriyle ilgili çok değerli bilgiler bulunabilmektedir. Nitekim Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı yazma eserlerde, bunların Süleymaniye Dârülhadisi'nde okutulduklarına dair genellikle bizzat müderrisler tarafından yazıldığı anlaşılan önemli kayıtlar tarafımızca tespit edilmiştir.³⁷ Süleymaniye

30 *Devhatü'l-meşâyih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

31 Topal Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, [İstanbul], t.y.

32 *Devhatü'n-nükabâ*, Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal (haz.), Sivas: Dilek Matbaası, 1998.

33 *Sicill-i Osmânî*, 1-4 c., Westmead: Gregg International Publishers, 1971 (İstanbul: Matbaa-i Amire 1308 baskısından tıpkıbasım).

34 *Enîsü'l-müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650* (çev. Ratip Kazancıgil), Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, 1996.

35 *Osmanlı Müellifleri*, I-II, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

36 İstifade edilebilecek bazı şair tezkireleri şunlardır: Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1016/1607), *Tezkiretü'ş-şü'arâ* (nşr. İbrahim Kutluk), I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978; Mirzazâde Mehmed Salim Efendi (ö. 1156/1743), *Tezkiretü'ş-şü'arâ* (haz. Adnan İnce), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005; Mustafa b. Cârullah Beyânî, *Tezkiretü'ş-şü'arâ* (thk. İbrahim Kutluk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997; Seyyid Rıza, *Tezkire-i Rıza*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1316.

37 Detaylı bilgi için bkz. Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi [XVI-XVII. Asırlar]*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013, s. 163 vd.

Vakfiyesi'nin sonunda isimleri bulunan³⁸ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan kitaplarla³⁹ aynı olan bu eserlerin büyük bir çoğunluğu Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'nde yer almaktadır.⁴⁰ Hadis başta olmak üzere temel İslam bilimlerinden fıkıh, tefsir ve kelim alanında olan bu eserleri, üzerlerindeki notlara göre aşağıdaki şekilde tasnif edebiliriz:

1. Süleymaniye Dârülhadisi'nde Okutulan Eserler: Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 303; Zemahşerî, *Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî (el-evvelü minel-Kevâkibi'd-derârî)*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 227M.

2. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerine Ait Notların Yer Aldığı Eserler: el-Buhârî, *el-Câmiu-s-sahih*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 303; el-Begâvî, *Mesâbîhu's-sünne*, c. 1, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 338; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, c. 5, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 524; ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dakâik*, c. 4, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475; es-Sıgnakî, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, c. 9 ve c. 10, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 565 ve 566; Celâleddin el-Harezmî, *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*, c. 2, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 549.

3. Süleymaniye Dârülhadis Müderrislerinin Vakfettikleri Eserler: el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. 1 ve c. 2, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 230 ve 233; Seyfeddin el-Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 747.

III. Araştırmalar

Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*⁴¹ adlı çalışması, hem genel olarak Osmanlı eğitim sistemi ve dârülhadislerle ilgili hem de başta Süleymaniye Dârülhadisi olmak üzere, birçok Osmanlı medresesiyle ilgili konularda alanının ilk özgün çalışmalarından biridir. Bu alandaki ilk çalışmalardan biri olan ve önemli kaynak ve arşiv vesikalarına dayanan eser, Osmanlı dönemindeki 22 dârülhadis ve bazı müderrisleri hakkında bilgiler

38 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, s. 210-218. Eserlerin latinize edilmiş halleri için ayrıca bkz. Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi [XVI.-XVII. Asırlar]*, s. 498-502.

39 Kanûnî de dâhil olmak üzere farklı hayır sahiplerininin bağışladıkları kitap isimleri, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 1 Şaban 1247/5 Ocak 1832 tarihli bir yazma eserde bulunmaktadır. Bkz. *Sultan Süleyman'ın Vakfettiği Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075.

40 Bu notların tespiti için Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'ndeki bütün eserler (yaklaşık 1905 eser) ile aynı kütüphanenin diğer bölümlerindeki hadislerle ilgili eserlerin dijital görüntüleri incelenmiştir.

41 *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 1-2 c., 2. baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2005.

vermektedir. XV ve XVI. asırlardaki dârülhadislerle birlikte Osmanlı eğitim kurumlarının tamamını ele alması sebebiyle eserde kurumlar hakkında çok detaya inilememiştir. Câhid Baltacı'nın "Dârü'l-Hadîsler" adlı makalesi⁴² de Osmanlı dönemi dârülhadisleri dâhil olmak üzere genel olarak dârülhadisleri farklı birçok yönüyle ele alan ilk çalışmalardandır.

Osmanlı dönemi dârülhadisleriyle ilgili özgün çalışmalar yapan araştırmacılardan biri de Ali Yardım'dır. O, diğer kaynaklar ve alanlarla birlikte yazma eser kütüphanelerinde bu alanda yaptığı çalışmalarla da alanın öncülerinden biri sayılır.⁴³ Ali Yardım'ın "Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da]" adlı ansiklopedi maddesi ile "Temel Müesseselerimizden Dârülhadisler" ve "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler" adlı makaleleri⁴⁴ Osmanlı dönemi dârülhadisleriyle ilgili en değerli araştırmalardandır. Osmanlı'nın farklı dönemlerinde inşa edilen dârülhadislerin kronolojik olarak incelendiği bu çalışmalarda, dârülhadislerin mimarî özellikleri, okutulan eserler, müderrislik dereceleri, kurucularının karakteristik özellikleri, eserlerde veya vakfiyelerde dârülhadislerle ilgili kullanılan üslup ve hangi dönemlerde dârülhadis yapımına ağırlık verildiği gibi birçok konuda önemli teorik bilgiler verilmiştir. Aynı yazarın bu makaleleri dışında *Hadis*⁴⁵ adlı eserinde de dârülhadislerle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

Sadık Cihan'ın "Les Lieux de l' Enseignement de la Tradition et l'Importance Donnee a la Science du Hadis a l'Epoque Ottomane"⁴⁶ adlı makalesi de bu alandaki önemli çalışmalardan biridir. Makalede Osmanlı dönemindeki medreseler, dârülhadisler ve camilerdeki hadis tedrisatından ve buralarda okutulan eserlerden bahsedilmiştir. Fuat Sezgin'in "Dâr al-Hadîth"⁴⁷ adlı maddesi de dârülhadislerle ilgili önemli çalışmalardandır. Bu makalede dârülhadislerin genel bir tarihçesinden bahsedilmektedir.

Ahmet Gül'ün *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*⁴⁸ adlı eseri de bu alandaki ilk akademik çalışmalardandır.

42 *İslâm Medeniyeti*, 1980, c. 4, sy. 4, s. 35-40.

43 Nitekim o, dârülhadislerde istinsah edilen kitapları tespit etmek için yazma eserlerin ketebe kayıtlarını incelemek suretiyle çeşitli yazma eser kütüphanelerini tarayıp 15 kadar eser tespit ettiğini ve bunları daha sonra "*Dârülhadislerde Okutulan Dersler*" adı altında inceleyeceğini belirtmesine rağmen (bkz. "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 175, dipnot 92) ömrü vefa etmediğinden bu çalışmaları tamamlanamamıştır.

44 Ali Yardım, "Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da]", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 529-532; a.mlf., "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, s. 163-175; a.mlf., "Temel Müesseselerimizden Dârülhadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 59-119.

45 *Hadis I*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1992.

46 *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, sy. 3, s. 1-41.

47 *The Encyclopaedia of Islam* (new edition), c. 2, Leiden 1965, s. 125-126.

48 Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Toplam 30 dârülhadis hakkında bilgi verilen bu çalışmada her ne kadar daha önceki çalışmalarda yer almayan yeni dârülhadisler ve müderris biyografileri ilave edilmiş olsa da başlıkta yer alan “dârülhadisler” vurgusuna rağmen bu kurumlarla ilgili tahlili bilgilere rastlanamamakta, eser bütün dârülhadisleri kapsamamakta, genel olarak da Cahid Baltacı'nın eserindeki kaynakların ve bilgilerin tekrarından öteye geçememektedir.

Osmanlı devri medreseleri ve dârülhadislerindeki hadis eğitimiyle ilgili ilk ve en kapsamlı akademik çalışma yapan araştırmacıların başlarında Salih Karacabey gelmektedir. O, yüksek lisans tezinde⁴⁹ Osmanlılar dönemindeki medreseler ve dârülhadislerdeki hadis eğitimi; “XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”⁵⁰ adlı makalesinde hadis öğretimi yapan müesseseler ve öğretim düzeyini; “Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi”⁵¹ adlı makalesinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde farklı amaçlarla kurulan meslek ve ihtisas medreseleri ile bazı mekteplerin müfredatlarındaki hadis ve hadis usûlü derslerini; “Hadis Öğretiminde Medrese ve Dâru'l-Hadislerin Yeri”⁵² adlı tebliğinde ise Osmanlı dârülhadislerinde genel olarak bütün dönemleri kapsayacak şekilde hadis eğitimi işlemiştir.

Osmanlı devri dârülhadislerinde hadis eğitimi alanında bu güne kadar yapılan en kapsamlı akademik çalışma, Ekrem Yücel'in “Osmanlı Devri Dâru'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi”⁵³ adlı doktora tezidir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanında bulunan Kuzey Afrika, Suriye, Irak, Balkanlar ve Anadolu coğrafyasındaki bütün dârülhadisler ile bu kurumların Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki konumu, akademik ve idari personeli ve dârülhadislerde okutulan kitaplar gibi birçok konu geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Dârülhadis müderrislerinin isimlerinin de tespit edildiği bu çalışmada müderris biyografileri ve eserler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Konu ve kapsam itibarıyla bu alandaki en önemli çalışmalardan biri de aynı yazarın “Dâru'l-Hadislerin Müfredatı ve Eğitimi”⁵⁴ adlı tebliğidir. Doktora tezinden önce yayımlanan ve tezdeki konuların benzerlerinin ana hatlarıyla işlendiği bu tebliğde; dârülhadislerin tarihî gelişim süreci, dârülhadis müfredat programlarının hangi kaynaklardan tespit edilebileceği, dârülhadislerde

49 “Medrese ve Dâru'l-Hadislerde Hadis Öğretimi-Osmanlılar Dönemi”, Uludağ Üniversitesi, Bursa 1984.

50 *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, c. 4, sy. 4, s. 227-236.

51 *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. 8, sy. 8, s. 149-170.

52 *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, Çankırı, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, s. 217-243.

53 Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara 2012.

54 *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, (30 Nisan-1 Mayıs 2011) Samsun 2011, s. 273-292.

tedris edilen ilimler ve okutulan eserler gibi konularla ilgili bilgilerin yanı sıra Osmanlı dârülhadislerinde okutulan eserler ve hadis müfredatı gibi konular işlenmiştir. Yazarın “Coğrafi Merkezleri Bakımından Dârulhadisler”⁵⁵ adlı tebliğinde ise Ortadoğu ve Arap Yarımadası, Anadolu ve Balkanlar başlıkları altında dârülhadislerin buldukları merkezler ve bunlarla ilgili bilgiler verilmiştir.

Mehmet Emin Özafşar’ın “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”⁵⁶ başlıklı makalesi de Osmanlı dönemindeki hadis faaliyetleri açısından önemlidir. Bu makalede hadisin Osmanlı dönemi eğitim, kültür ve sanatındaki yeri, eğitim alanındaki hadis faaliyetlerinin siyasal erkle ilişkisi, hadis geleneğinin Anadolu’ya hangi kaynaklarla girdiği, dönemin önde gelen hadisçileri ve bu alandaki eserleri, Anadolu hadis geleneğinin kaynaklarına örnek olması açısından Osmanlı hadisçiliğinin son temsilcilerinden Zâhid Kevserî’nin icazet belgesi, kültür alanında hadisin yansımaları ve hat sanatı bağlamında Osmanlı sanatında hadisin yeri gibi birçok konu ele alınmıştır.

Selahattin Yıldırım’ın *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârulhadisi ve Müderrisler*⁵⁷ adlı eseri de bir dönem Osmanlı dârülhadislerinin zirvesinde yer alan Edirne Dârülhadisi ve müderrisleri hakkında detaylı bilgi veren önemli çalışmalarındandır. Aynı müellifin “Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri (Hicrî VII-IX. Asır)”⁵⁸ adlı doktora tezinde ise bu dönemde Dârülhadis medreselerinde hadis hocalığı yapanlar ile genel medreseler, mescid veya camiler, tekke ve zaviyeler gibi kurumlarda sünnet ile irşâd faaliyetinde bulunanlar, hadis alanında icazet alanlar, kaynakların hadis sahasında otorite olarak kabul ettiği ve kendilerine hadis ilmi dalında eser nisbet edilen âlimler incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada her dârülhadis müderrisinin muhaddis olmayabileceği dikkate alınarak sadece muhaddislerin tanıtımına yer verilmiştir. Üç ana bölümden oluşan eserde birinci bölümde hadis öğretimi açısından Osmanlı eğitim kurumları, ikinci bölümde dârülhadis müderrisliği yapan muhaddisler, üçüncü bölümde ise dârülhadis müderrisliği yapmayan muhaddisler incelenmiştir.

Mehdin Çiftçi’nin “Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)”⁵⁹ adlı doktora tezi ise, kurulduğu tarihten itibaren Osmanlı devri medreseleri ve dârülhadislerinin zirvesinde yer alan bir kurumu bütün yönleriyle ele alan önemli bir çalışmadır. XVI. ve XVII. asırlarla sınırlandırılan ve arşiv kaynakları, tarih, coğrafya, tabakât ve seyahatnâme türü kaynaklar, farklı alanlardaki yazma

55 *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu* (8-9 Eylül 2012, Çankırı), Samsun 2013, s. 165-189.

56 *Türkler*, Hasan Celal Güzel v.dğr. (eds.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, s. 356-369.

57 İstanbul: Dârülhadis Yayınları, 2001.

58 İstanbul: Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 1994.

59 Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2012.

eserler ile konuyla ilgili araştırmalardan istifade ile hazırlanan çalışma, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Şeriyye Sicilleri Arşivi gibi arşivlerde bulunan bazı kaynaklar ile yazma eserlerdeki kayıtlara dayanması açısından özgündür. Araştırmada Süleymaniye Dârülhadisi; binası, eğitim-öğretimi, ekonomik durumu ve personeliyle birlikte birçok yönüyle ele alınmıştır. Yazarın aynı çalışmasından türetilen ve tezin bir özeti olan “Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi [XVI-XVII. Asırlar]”⁶⁰ adlı makalesi ile aynı tezin bir bölümünden alınan ve dayandığı yazma eserlerdeki kayıtlar sebebiyle alanındaki başlıca özgün çalışmalardan biri sayılan “Süleymaniye Dârülhadisi’nde Okutulan Eserler [XVI-XVII. Asırlar]”⁶¹ adlı tebliği de önemlidir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın alanında hâlâ aşılamayan Osmanlı ilmiye teşkilatına dair eseri de Osmanlı medreseleri hakkındaki birçok konunun yanı sıra özellikle Süleymaniye Dârülhadisi’yle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁶² Eserin Süleymaniye Medreseleri’yle ilgili bölümünde, Süleymaniye Dârülhadisi’nin Osmanlı medreseleri arasındaki seviyesi/yeri, dârülhadis binaları ve müderrislerle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Yine Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Tarihi*⁶³ adlı eseri de bazı dârülhadis müderris biyografilerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Ülkemizde şu ana kadar Anadolu coğrafyasındaki hadis geleneği ve dârülhadislerle ilgili iki sempozyum yapılmıştır.⁶⁴ Her ikisi de Çankırı’da düzenlenen bu sempozyumlarda, Osmanlı dönemi dârülhadisleri ve buralarda verilen hadis eğitimi alanında birçok tebliğ sunulmuştur. Burada bunlardan özellikle ön plana çıkanların içeriği kısaca verilecek, ayrıca konumuzla ilgili tüm tebliğler ise bibliyografyada yer alacaktır.

Bu sempozyumlardan birincisinde sunulan konumuzla ilgili tebliğler ve içerikleri ana hatlarıyla şöyledir: İbrahim Memiş’in “Anadolu Hadis Geleneğinde Edirne Dârülhadisi’nin Yeri” adlı tebliğinde Edirne Dârülhadisi’nin ilim geleneğindeki yeri ve önemi ile bazı müderrisleriyle ilgili bilgiler; Selahattin Yıldırım’ın “Osmanlı’da Kırk Hadis Geleneği ve Hadis Öğretimine Katkısı” adlı tebliğinde Osmanlı muhaddislerinin eserleri, kırk hadis çalışmaları ve kırk hadis telif gerekçeleri gibi konular; Kemal Özkurt’un “İslam Mimarisinde Dârülhadisler” adlı tebliğinde belli dönem ve bölgelerdeki örnek dârülhadis

60 *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2010, sy. 14, s. 51-116.

61 *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dâru’l-Hadisler (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 307-332.

62 *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

63 Ankara: TTK Basımevi, 1975-2003.

64 *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum)*, 30 Nisan-1 Mayıs 2011 Çankırı; *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu*, 8-9 Eylül 2012, Çankırı.

yapılarından hareketle Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere bu yapı türünün genel anlamda İslam mimarisindeki yeri; Elif Erdem'in "Anadolu'da Dârülhadislerin Mahiyeti" adlı tebliğinde Anadolu'daki dârülhadislerin genel özellikleri, idarî ve malî işleyişleri, dârülhadis personeli ve dârülhadislerin medrese sistemindeki yeri ve müfredatı gibi konular; Yunus Macit'in "Osmanlı Gerileme Döneminde Hadis Öğretimi" adlı tebliğinde Osmanlı gerileme dönemi eğitim-öğretim sistemi, medreselerin bozulması ve ıslah teşebbüsleri gibi konulardan sonra Osmanlı gerileme döneminde hadis eğitim-öğretimi, medrese dışı hadis eğitimi (tasavvuf ve hadis), gerileme dönemi muhaddisleri ve eserleri, gerileme döneminde yazılan eserlerin telif sebepleri gibi konular; Abdullah Taha İmamoğlu'nun "Anadolu'da Usûl Çalışmaları" adlı tebliğinde Osmanlı dönemi Anadolu Türk muhaddislerinden Abdünnâfi İffet Efendi'nin İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserine yaptığı tercüme ve şerh çalışması; Zişan Türcan'ın "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği" adlı tebliğinde ise Osmanlı döneminde Anadolu'nun diğer bölgelerle ilim alış-verişi, şerhi yapılan eserler ve bu eserlerin tayini ile Anadolu'daki hadis şerhlerinin muhtevası gibi konular işlenmiştir.⁶⁵

İkinci sempozyumdaki ilgili tebliğler ve içerikleri ise ana hatlarıyla şöyledir: Abdullah Karahan'ın "Bursa Dârülhadisleri" adlı tebliğinde Osmanlı döneminde Bursa'daki on dârülhadis medresesinin adı ve bunlardan yedisinin tanıtımı; İbrahim Memiş'in "Trakya Yöresi ve Anadolu'da Hadis Eğitimi ve Kültürünü Yayma Çalışmalarına Edirne Daru'l-hadislerinin Katkısı" adlı tebliğinde Edirne'deki dârülhadislerden Edirne ve Selimiye dârülhadisleri hakkında bilgiler; Mustafa Celil Altuntaş'ın "Osmanlı Dârülhadis Medreselerindeki Görev Dağılımı" adlı tebliğinde arşiv belgeleri ışığında Osmanlı dârülhadislerindeki personelin görevleri ve tevcihatıyla ilgili bilgiler; Harun Çağlayan'ın "Medrese Eğitiminde Hadis ve Kelam İlimlerinin Epistemolojik Yaklaşımlarının Kültürel Kökenleri" adlı tebliğinde hadis ve kelam ilimlerinin medrese eğitim sistemi içerisindeki yeri ve bunların bilgi kaynağı olarak habere bakış tarzları; Bekir Tatlı'nın "İstanbul Sofu Mehmed Paşa Dârü'l-hadisi Müderrisi, Süleymaniye Camii'nin İlk Vaizi Muharrem Efendi (ö. 983/1575) ve *Ta'limü'l-Müte'allim li Tergîbi Tâlibi'l-İlm* Adlı Eseri" başlıklı tebliğinde adı geçen dârülhadis ve buradaki müderrislerden Muharrem Efendi'nin *Ta'limü'l-müte'allim* adlı eseri hakkında bilgiler; Abdullah Taha İmamoğlu'nun "19. Yüzyıl Ulemâsından Ahmed Fatih Efendi'nin *Nuhbetü'l-Fiker* Tercümesi ve Şerhi" adlı tebliğinde adı geçen müellif ve eseriyle ilgili bazı bilgiler ile eserin tercüme, şerh ve muhteva açısından değerlendirilmesi; Kemal Bozkurt'un "Mimari Gelenek ve Siyasal Güç Kavşağı'nda Dârülhadisler" adlı tebliğinde ise Osmanlı dönemi de dâhil

65 *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum)*, 30 Nisan-1 Mayıs 2011 Çankırı, tür.yer.

olmak üzere tüm dönemlerde dârülhadislerin inşa gerekçeleri, konuyla ilgili ayet ve hadislerdeki teşvik ifadeleri, bazı dârülhadis kitabelerinde dârülhadis ibaresinin yer almaması sebebiyle bunların zamanla unutulduğu, dârülhadislerin medreselerden daha az olmasının sebepleri, Osmanlı toplumunda dârülhadis inşasının zihnî arka planı gibi birçok konu işlenmiştir.⁶⁶

Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili çalışmalarda diğer birimlerle birlikte Süleymaniye Dârülhadisi'nden de bahsedilmiştir. Bu eserlerde Dârülhadis'le ilgili bilgiler, genellikle bazı araştırmacıların referans olarak gösterdikleri sınırlı sayıdaki belge ve kaynaklara dayanmaktadır. Bunlar içerisinde Yasin Yılmaz'ın "Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600'e kadar]"⁶⁷ adlı doktora tezi, Süleymaniye Külliyesi birimlerini bir bütün olarak ele alan bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu çalışmada Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili bilgiler, daha önce araştırmacılarca referans olarak gösterilen sınırlı sayıdaki belge ve kaynaklar ile bazı araştırmalara dayanmaktadır.

Fatih ve Süleymaniye medreselerindeki eğitimi mukayeseli olarak inceleyen ve bu vesileyle Süleymaniye Dârülhadisi'nin de incelendiği akademik çalışmalardan biri de Ayşe Zişan Furat'ın "XV. ve XVI. yy.'larda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi"⁶⁸ adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada, XV. ve XVI. asırlarda Fatih ve Süleymaniye medreselerindeki din eğitimiyle ilgili konuların yanı sıra Süleymaniye Dârülhadisi'yle bağlantılı birçok konu, tezin farklı bölümlerinde, özellikle biyografik ve tarihle ilgili çalışmalardan yola çıkılarak işlenmiştir.

Günümüzde ayakta olan İstanbul medreselerinin incelendiği bir diğer çalışma ise Zekeriya Kurşun, Bekir Cantemir ve Mustafa Göleç tarafından hazırlanmıştır. *Medâris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri* adlı bu çalışmada⁶⁹ Süleymaniye Dârülhadisi'ne de yer verilmiştir. Mevcut araştırmalara dayanan ve temel kaynaklara inilmeden hazırlanan bu derleme çalışmada 1735'e kadar Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapan 95 müderrisin adı verilmiştir. Ancak verilen listede birçok eksiklik bulunmaktadır.

Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Vakfı'na ait yayımladığı bir muhasebe defteri de⁷⁰ Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili önemli çalışmalardandır. Bu

66 *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu*, 8-9 Eylül 2012, Çankırı, tür.yer.

67 Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

68 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul 2004. Tezin matbu hali için bkz. Ayşe Zişan Furat, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Eğitim: Sahn ve Süleymaniye Medreseleri Dönemi*, Konya: Adal Ofset, 2009.

69 İstanbul: İBB Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2008.

70 "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), s. 109-161.

makale, aynı zamanda diğer muhasebe defterlerinin okunması ve değerlendirilmesinde birçok araştırmacıya yol gösterici olmuştur. Tanju Cantay'ın *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*⁷¹ adlı çalışması da Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili önemli araştırmalardan biri olup Süleymaniye Dârülhadisi'nin kurumsal yapısıyla ilgili en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Bu eserde külliye'nin diğer birimleriyle birlikte dârülhadisle ilgili önemli bilgiler temel kaynaklardan elde edilerek verilmiştir. Tefik Güran'ın *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları* adlı çalışması ise⁷² Süleymaniye Dârülhadisi'nin de içinde olduğu Süleymaniye Külliyesi birimlerinin gelir ve giderleriyle ilgili en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Özellikle muhasebe defterlerinden yararlanılarak hazırlanan bu eser, Süleymaniye Külliyesi'nin ekonomik durumuyla ilgili en önemli çalışmalardan biridir.

Süleymaniye Dârülhadisi'yle ilgili plan ve çizimler konusunda en önemli çalışma, Ali Saim Ülgen'in *Mimar Sinan Yapıları* adlı katalog eseridir.⁷³ Bu eser mimariyle ilgili birçok çalışmaya da kaynaklık teşkil etmiştir. Eserde Ali Saim Ülgen'in 1938-1962 yılları arasında hazırladığı, sanat ve mimarî tarihi açısından önemli belgeler oluşturan Mimar Sinan yapılarının rölöve ve restitüsyon çizimleri bulunmaktadır. Yapıların tümünü plan, kesit ve cephe çizimleriyle tanıtmayı ve belgelemeyi amaçlayan bu kapsamlı ve çok yönlü çalışma, klasik dönem Osmanlı yapılarının çoğunu içermesi bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır. Eserde, Süleymaniye Dârülhadisi de dâhil olmak üzere, Süleymaniye Külliyesi birimleriyle ilgili ayrıntılı planlar ve çizimler bulunmaktadır. Ancak burada dârülhadis dershanesi, "dârülkurrâ" adı altında işlenmiştir.

İ. Aydın Yüksel'in *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*⁷⁴ adlı eseri ise Süleymaniye Dârülhadisi'nin mimarisiyle ilgili en önemli araştırmalardan biri olup dârülhadis binalarının yerlerini doğru olarak bildiren nadir çalışmalardan biridir. M. Baha Tanman'ın *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yayımlanan dârülhadisin mimarisiyle ilgili maddesinde ise⁷⁵ Osmanlı dönemi de dâhil olmak üzere İslam dünyasındaki dârülhadislerin mimari özelliklerinden ana hatlarıyla bahsedilmiştir. Doğan Kuban, Selçuk Mülayim ve Zeynep Ahunbay'ın Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili farklı eserlerde yayımlanan makaleleri ile Serpil Çelik'in

71 İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1989.

72 İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

73 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

74 İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.

75 "Dârülhadis [Mimari]", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 533.

Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili doktora tezi de Süleymaniye Dârülhadisi'nin özellikle mimarisıyla ilgili önemli çalışmalardandır.⁷⁶

Mübahat S. Kütükoğlu'nun *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*⁷⁷ adlı eseri ise bu asırdaki İstanbul dârülhadisleri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada özellikle dönemin İstanbul dârülhadis binalarının temel bazı özellikleri ile yapıların tarihî süreç içerisinde geçirdiği bazı tamirler gibi önemli bilgiler arşiv kaynaklarına dayandırılarak işlenmiştir. Aynı müellifin “Dârülhilafeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri” adlı makalesi⁷⁸ ile “Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi”⁷⁹ adlı ansiklopedi maddesinde ise aynı konular daha özet olarak incelenmiştir.

Abdülkadir Altunsu'nun *Osmanlı Şeyhülislamı* adlı çalışması⁸⁰, daha önce adları geçen Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı eseri ile Ahmet Gül'ün, “Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri” adlı doktora tezi ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *İslam Ansiklopedisi (DİA)*'da farklı müellifler tarafından kaleme alınan müderris biyografileri, dârülhadis müderrisleriyle ilgili başvurulabilecek diğer önemli çalışmalardandır. Mefail Hızlı'nın “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”⁸¹ başlıklı makalesi ise Osmanlı medreselerinde okutulan diğer eserlerin yanında hadisle ilgili eserleri de sistematik olarak vermesi açısından önemlidir. Ayrıca bazı il veya ilçelerdeki önemli kişilerin biyografilerini ihtiva eden çalışmalarda da Osmanlı dönemi dârülhadisleri veya müderrisleriyle ilgili bilgiler bulunabilmektedir.⁸²

76 Doğan Kuban, “Süleymaniye Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, c. 7, s. 96-104; a.mlf., *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul: Yem Yayınları, Kasım 1998; Selçuk Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 114-119; M. Baha Tanman, “Dârülhadis [Mimari]”, *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 533; Zeynep Ahunbay, “Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları”, *MKSYÇE*, c. 1, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988, s. 239-309; a.mlf., “Süleymaniye Külliyesi ve Sorunları”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi, I. Restorasyon Semineri Özel Sayısı*, sy. 4 (1982), s. 107-120; Serpil Çelik, “Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesi'nin Yapım Süreci”, Doktora tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001 (Matbu hali: Serpil Çelik, *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009).

77 Ankara: TTK Yayınları, 2000.

78 *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. 7, sy. 1-2, İstanbul 1978, s. 1-212.

79 *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 507-508.

80 Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

81 *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, sy. 1 (2008), s. 25-46.

82 Halis Turgut Cinlioğlu, *Tokat Vilayeti Meşhurları*, Birinci Kısım, Samsun: Aksisada Matbaası, 1950; Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, c. 1, Aydın: Aydın Halkevi Yayınları, 1936; M. Ali Uz, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, c. 2, Konya: Alagöz Yayın İletişim Pazarlama San. Tic. Ltd. Şti., Temmuz 1995; Oral Onur, *Edirne Kadınları: Kasr-ı Adl*, Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 1999; Mehmet Nermin Haskan, *Eyüp Tarihi*, 1-2 c., İstanbul: Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, 1993.

Reşat Öngören ve Necdet Yılmaz'ın XVI. ve XVII. asırlardaki Osmanlı tasavvufunu ele alan çalışmaları⁸³ ile Hans Georg Majer'in "İçtimâî Târih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri"⁸⁴ adlı makalesi ise müderrislerin tasavvuf ve tarikatlarla ilişkileri konusunda başvurulabilecek diğer çalışmalardandır.

Bibliyografya

Abdurrahman Hibri (ö. 1069/1659), *Enisü'l-müsâmirin: Edirne Tarihi 1360-1650*, çev. Ratip Kazancıgil, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, 1996.

Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, c. 1 (iki cilt bir arada), 2. baskı, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Ahmed, Shahab-Nenad Filipovic, "The Sultan's Syllabus: A Curriculum for the Ottoman Imperial Medreses Prescribed in a Ferman of Qanuni I Süleyman, Dated 973/1565", *Studia Islamica*, no. 98/99, (2004), pp. 183-218 (Türkçesi: "Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565 [973] Tarihli Fermanı'nda Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı", çev. Yunus Doğan, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Mustafa Gündüz (haz.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 121-163).

Ahmet Rifat (ö. 1293/1876), *Devhatü'n-nükabâ*, Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal (haz.), Sivas: Dilek Matbaası, 1998.

Ahunbay, Zeynep, "Eyüp'teki Osmanlı Eğitim Yapıları ve Korunmalarıyla İlgili Öneriler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (5-7 Mayıs 2000)*, 2000, s. 132-141.

_____, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, c. 1, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988, s. 239-309.

_____, "Süleymaniye Külliyesi ve Sorunları", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi, I. Restorasyon Semineri Özel Sayısı*, sy. 4 (1982), s. 107-120.

Akgündüz, Murat, *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.

Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Altuntaş, Mustafa Celil, "Osmanlı Dârülhadis Medreselerindeki Görev Dağılımı", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 135-158.

Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı), Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011.

83 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osav Yayınları, Mayıs 2007.

84 "İçtimâî Târih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri", çev. Hüseyin Zamanlı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, c. 9, sy. 4 (Ekim 1980).

Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı), Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2013.

Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnameler, İslahat Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

Aydın, Bilgin, Rifat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, Gülden Sarıyıldız v.dğr. (nşr.), İstanbul: Etkin Kitaplar, 2001, s. 19-34.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402): İstanbul Mimari Çağının Menşesi*, c. 1, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1966.

_____, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri: 806-855 (1403-1451)*, c. 2, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1972.

_____, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 855-886 (1451-1481)*, c. 3, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973.

Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemi (A.RSK), Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Bâb-ı Defteri Sultan Süleyman Evkafı (D.HMH.SSÜL.d.), Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Baltacı, Câhid, "Dârü'l-Hadisler", *İslâm Medeniyeti*, 1980, c. 4, sy. 4, s. 35-40.

_____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 1-2 c., 2. baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2005.

Barkan, Ömer Lütfi, "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", *Vakıflar Dergisi*, sy. 9 (1971), s. 109-161.

_____, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

_____, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, c. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.

Beksaç, Remziye, "İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman Medreseleri ve Onu Alakadar Eden Müesseseler", Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Semineri Ktp. nr. 118/33, 1936-1937.

Bozkurt, Nebi, "Dârülhadis", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 527-529.

Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, 1-2 c., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Cantay, Tanju, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 1. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1989.

Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnis von 1520 bis 1557*, Petra Kappert (nşr.), Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2014.

Cihan, Sadık “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risaleleri ve *Nuhbetü'l-fiker* Üzerine Yapılan Şerhler ve Tercümeleler”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1975, s. 127-136.

_____, “Les Lieux de l' Enseignement de la Tradition et l'Importance Donnee a la Science du Hadis a l'Epoque Ottomane”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, sy. 3, s. 1-41.

Cinlioğlu, Halis Turgut, *Tokat Vilayeti Meşhurları*, Birinci Kısım, Samsun: Aksisada Matbaası, 1950.

Çağlayan, Harun, “Medrese Eğitiminde Hadis ve Kelam İlimlerinin Epistemolojik Yaklaşımlarının Kültürel Kökenleri”, *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 197-212.

Çankaya, Işıl, “İstanbul'daki Darülhadis ve Darülkurra Yapılarının Mimari Değerlendirme ve Koruma Sorunları”, Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, 2003.

Çelik, Serpil, “Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesi'nin Yapım Süreci”, Doktora tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001 (Matbu hali: *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009).

Çerçi, Faris, “Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Künhü'l-Ahbar*'ına Göre Osmanlı Devleti'nin Yükselme Devrinde (1566-1595) Eğitimciler ve Eğitim Kurumları”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999)*, İstanbul 2001, s. 75-87.

Çiftçi, Mehdin, “Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi [XVI-XVII. Asırlar]”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2010, sy. 14, s. 51-116.

_____, “Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi ve Müderrisleri”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler -I- ‘İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*”, Uluslararası Sempozyum, Yayınlanmamış tebliğ, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 19-21 Aralık 2014.

_____, “Süleymaniye Dârülhadisi'nde Okutulan Eserler [XVI-XVII. Asırlar]”, *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 307-332.

_____, “XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı İlimiye Teşkilatı İçin Bir Kaynak: Târîh-i Silsile-i Ulemâ”, *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, 2012, c. 10, sy. 20, s. 113-129.

_____, “Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2012 (Matbu hali: *Süleymaniye Dârülhadisi [XVI-XVII. Asırlar]*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013).

Demirel, Harun Reşit, “Osmanlı Muhaddislerinden Ömer Ziyâuddin Dağistani'nin Hadis Anlayışına *Mir'ât-ı Kanûnî Esâsî* ve *Hadis-i Erbaîn fi Hukûku Selâtîn* Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Yeni Türkiye Dergisi*, c. 6, sy. 33, s. 551-560.

Erdem, Elif, “Anadolu'da Dârulhadislerin Mahiyeti”, *Anadolu'da Hadis Geleceği ve Dârulhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 175-189.

Ertekin, A. Levent, *Osmanlıdan Günümüze Tire'de Eğitim ve Eğitimciler*, İzmir: Yeni Asya Matbaacılık, 2003.

Evkâf-ı Harameyn Muhasebesi Defterleri (Ev.Hmh.d.), Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1322/1904), eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: *Tekmiletü's-Şekâik fi hakki ehli'l-hakâik*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 5, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Furat, Ayşe Zişan, “XV. ve XVI. yy.'larda Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, 2004 (Matbu hali: *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Eğitim: Sahn ve Süleymaniye Medreseleri Dönemi*, Konya: Adal Ofset, 2009).

Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959.

Gökbel, Asaf-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, c. 1, Aydın: Aydın Halkevi Yayınları, 1936.

Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Gündüz, Mustafa (haz.), *Osmanlı Eğitim Mirası*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.

Güran, Tevfik, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Hans Georg Majer, “İçtimâî Târîh Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri”, çev. Hüseyin Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, c. 9, sy. 4 (Ekim 1980).

_____, *Vorstudien Zur Geschichte İlmiye im Osmanischen Reich: I.zu Uşaki-zade, Seiner Familie und Seinem Zeyl-i Şakayık*, München: Rudolf Trofenik, 1978.

Hasan Beyzâde Tarihi, Şevki Nezihi Aykut (haz), c. 2-3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*, c. 1-2, İstanbul: Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı, 1993.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, sy. 1 (2008), s. 25-46.

_____, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1997.

Işık, Ayhan, “Osmanlı’da Nakîbüleşrâflık Müessesesi ve Nakîbüleşrâf Defterleri”, *İnsanlığın Tükenmeyen Ümidi Peygamberimiz’e*, İstanbul Müftülüğü Kutlu Doğum Özel Yayını, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 85-91.

İlmiye Salnâmesi: Birinci defa, Matbaa-i Âmire, Dârü’l-Hilâfeti’l-Âliyye 1334. (Diğer baskı: *İlmiye Salnâmesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, Seyit Ali Kahraman v.dğr. (nşr.), İstanbul: İşaret Yayınları, 1998).

İmamoğlu, Abdullah Taha, “19. Yüzyıl Ulemâsından Ahmed Fatih Efendi’nin *Nuhbetü’l-Fiker* Tercümesi ve Şerhi”, *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 247-253.

_____, “Anadolu’da Usûl Çalışmaları”, *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 325-336.

İpşirli, Mehmet, “İlmiye”, *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 141-145.

_____, “Medrese [Osmanlı Dönemi]”, *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 327-333.

_____, “Müderres [Osmanlılar’da]”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 468-470.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik”, *Belleten* (TTK), c. 61, sy. 232 (Aralık 1997), s. 597-699.

_____, “XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadıaskerlik Müessesesi”, Doçentlik tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1980.

İstanbul Mahkemesi Sicilleri, Şeriye Sicilleri Arşivi.

Kâmil Kepeci Defterleri (K.K.d.), Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Karacabey, Salih, “Hadis Öğretiminde Medrese ve Dârü’l-Hadislerin Yeri”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu’da Hadis Geleneği ve Daru’l-Hadisler*, Çankırı, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, s. 217-243.

_____, “Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. 8, sy. 8, s. 149-170.

_____, “XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, c. 4, sy. 4, s. 227-236.

_____, *Medrese ve Dâru'l-Hadislerde Hadis Öğretimi-Osmanlılar Dönemi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 1984.

Karahan, Abdullah, “Bursa Dârülhadisleri”, *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 43-53.

Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, Mart 2003.

_____, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul: Bilge Yayınları, Nisan 2004.

_____, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003.

Keskiner, Osman, “Amasya Dârülhadisi ve Kültürümüzdeki Yeri”, *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Samsun 2011, s. 423-427.

Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1016/1607), *Tezkiretü's-şü'arâ*, İbrahim Kutluk (nşr.), c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.

Kuban, Doğan, “Süleymaniye Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 96-104.

_____, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul: Yem Yayınları, Kasım 1998.

Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, c. 1, Ankara 1969.

_____, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986.

Kurşun, Zekeriya v.dğr., *Medâris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*, İstanbul: İBB Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2008.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip (haz.), *Süleymaniye Vakfıyesi*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, 1962.

Kütükoğlu, Mübahat, “Dârülhilafeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. 7, sy. 1-2, İstanbul 1978, s. 1-212.

_____, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Macit, Yunus, “Osmanlı Gerileme Döneminde Hadis Öğretimi”, *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 245-271.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi: Osmanlıda Bir Daru'l-hadis Şeyhi*, İstanbul: Darulhadis Yayınları, 2008.

Mecdi Mehmed (ö. 999/1591), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), c. 1, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Mehmed Süreyya (ö. 1327/1909), *Sicill-i Osmânî*, c. 1-4, Gregg International Publishers, Westmead 1971 [İstanbul 1308, Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasım] (diğer baskılar: *Sicill-i Osmânî*, Nuri Akbayar (nşr.), c. 2-5, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996; *Sicill-i Osmânî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, Mustafa Keskin v.dğr. (nşr.), c. 2 ve c. 4, sy. 1-2, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996-1998).

Memiş, İbrahim, "Anadolu Hadis Geleneğinde Edirne Dârulhadisi'nin Yeri", *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 119-134.

_____, "Trakya Yöresi ve Anadolu'da Hadis Eğitimi ve Kültürünü Yayma Çalışmalarına Edirne Daru'l-hadislerinin Katkısı", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 59-77.

Mirzazâde Mehmed Salim Efendi (ö. 1156/1743), *Tezkiretü's-şü'arâ*, Adnan İnce (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.

Mumcu, Nesrin, "Hacı Beşir Ağa Darülhadisi'nin Koruma Uygulaması Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", Yüksek Lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, 2006.

Mustafa b. Cârullah Beyânî, *Tezkiretü's-şü'arâ*, thk. İbrahim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Mülayim, Selçuk, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 114-119.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1787), *Devhatü'l-meşâyih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Nakîbüleşrâf Defterleri, Şeriyye Sicilleri Arşivi.

Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 2, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959.

Onur, Oral, *Edirne Kadıları: Kasr-ı Adl*, Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.

Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi-Mukaddime Kitap*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.

Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.

Özafşar, Mehmet Emin, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel v.dğr. (eds.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 11, s. 356-369.

Özkurt, Kemal, “İslam Mimarisinde Dârulhadisler”, *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 155-173.

_____, “Mimari Gelenek ve Siyasal Güç Kavşağı’nda Dârulhadisler”, *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 389-402.

Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları: Manzume-i tertibi ulum, Tertibu’l ulum, Kaside fi’l-kütübi’l meşhure fi’l ulum, Kevakib-i seb’a ve Erzurumlu İbrahim Hakkı’nun Tertib-i ulum İsimli Eserine Göre XVII ve XVIII. Yüzyıllarda*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Rumeli Kadıaskerliği Rûznâmçeleri (RKR), Şerhiye Sicilleri Arşivi.

Seyyid Rıza, *Tezkire-i Rıza*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1316.

Sezgin, Fuat, “Dâr al-Hadîth”, *The Encyclopaedia of Islam* (new edition), Leiden 1965, c. 2, s. 125-126.

Sultan Süleyman’ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta’dâd Edilen Defter, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075.

Şanal, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 14, 2003/1, s. 149-168.

Şenburç, Muhammed Masum, “Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zahir Efendi ve Usul-i Hadis’e Dair Eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul 2004.

Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyü’l-fudalâ [I-III]*, Abdülkadir Özcan (nşr.), c. 3-4, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Tanman, M. Baha, “Dârülhadis [Mimari]”, *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 533.

Târîh-i Silsile-i Ulemâ (TSU), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 2142.

Tarîk Defterleri, Şerhiye Sicilleri Arşivi ve Millet Kütüphanesi.

Taşköprülüzâde İsmâuddin Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye fi ulemâ’i’l-devleti’l-Osmâniyye*, Ahmed Subhi Furat (nşr.), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

Tatlı, Bekir, “İstanbul Sofu Mehmed Paşa Dâru’l-hadisi Müderrisi, Süleymaniye Camii’nin İlk Vaizi Muharrem Efendi (ö. 983/1575) ve *Ta’lîmü’l-Müte’allim li*

Terğibi Tâlibi'l-İlm Adlı Eseri", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 221-238.

_____, *Şeyh Şa'ban-ı Veli'nin Halifelerinden Sufi Mehmed Paşa Darülhadisi Müderrisi Kastamonulu Muharrem Efendi ve Eğitim ve Öğretimde Altın Kurallar (Terğibü'l-Müte'allimin)*, Adana: Ekrem Matbaası, 2013.

Tokay, Z. Hale, Nesrin Mumcu, "Hacı Beşir Ağa Darülhadisi Restitüsyon, Restorasyon Önerisi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (13-15 Mayıs 2005)*, 2005, s. 176-193.

Topal Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, [İstanbul], t.y.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.).

Türcan, Zişan, "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği", *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 339-351.

Uşşakîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Uşşakîzâde Tarihi*, Raşit Gündoğdu (haz.), c. 1-2, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın A.Ş., 2005.

_____, *Zeyl-i Şekâik*, Hans Joachim Kissling (haz.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

Uz, M. Ali, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, c. 2, Konya: Alagöz Yayın İletişim Pazarlama San. Tic. Ltd. Şti., Temmuz 1995.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

_____, *Osmanlı Tarihi*, c. 2-4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975-2003.

Ülgen, Ali Saim, *Mimar Sinan Yapıları (Katalog)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri (VGMA.d.).

Yakuboğlu, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul: Gökkuşbu, 2006.

Yardım, Ali, "Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da]", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 529-532.

_____, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı*, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. 8, s. 163-175.

_____, "Temel Müesseselerimizden Dârülhadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 59-119.

_____, *Hadis I-II*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1992.

Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârülhadisi ve Müderrisleri*, İstanbul: Dârülhadis Yayınları, 2001.

_____, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İstanbul: Osmanlı Hadis Araştırmaları, 2000.

_____, "Osmanlı'da Kırk Hadis Geleneği ve Hadis Öğretimine Katkısı", *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler (Uluslararası Katılımlı Sempozyum, 30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 139-152.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2007.

Yılmaz, Yasin, "Kanûni Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600'e kadar]", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Yücel, Ekrem, "Coğrafi Merkezleri Bakımından Dârülhadisler", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârülhadisler Sempozyumu (8-9 Eylül 2012, Çankırı)*, Salih Kesgin-Muhittin Düzenli (eds.), Samsun 2013, s. 165-189.

_____, "Dârü'l-Hadislerin Müfredatı ve Eğitimi", *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler (30 Nisan-1 Mayıs 2011, Çankırı)*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 273-292.

_____, "Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi," Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara 2012.

Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde Kanûni Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.

Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

_____, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004.

Zerdeci, Hümeýra, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Süleymaniye Dârülhadisi Özelinde Osmanlı Dârülhadislerinde Hadis Eğitimi

Mehdin ÇİFTÇİ

Özet

Osmanlı dârülhadislerinde hadis eğitimi literatürüne dair muhtelif kaynaklar ve araştırmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında arşiv kaynakları, tarih, coğrafya, tabakât ve seyahatnâme türü kaynaklar, farklı alanlardaki yazma eserler ile konuyla ilgili araştırmalar sıralanabilir. Osmanlı medrese ve dârülhadislerinin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadisi merkeze alınarak yapılan bu değerlendirmede, doğrudan Osmanlı dârülhadislerindeki hadis eğitimini konu alan eserler başta olmak üzere, dolaylı olarak bu konulardan bahseden diğer bazı kaynaklar ve çalışmalar ele alınmaktadır. Ayrıca bu makalede değerlendirilsin veya değerlendirilmesin, konuyla ilgili olduğu tespit edilen bütün eserlerin künyeleri son kısımda toplu olarak yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dârülhadis, Osmanlı dârülhadisleri, Süleymaniye Dârülhadisi, hadis eğitimi.

Hadith Education System in Ottoman Dār al-hadīths with reference to Dār al-Hadīth of Suleymaniye

Abstract

There are various studies on hadith education in Ottoman Dār al-hadīths based on classical sources. Archives, history and geography books, *tabaqāts* and travel notes (*seyahatnâmes*) can be mentioned as examples of sources about hadith education. In this paper, an evaluation of the literature is made with special reference to Dār al-hadīth of Suleymaniye, which was regarded as the pinnacle of dār al-hadīths in particular and Ottoman madrasa system in general. In addition to works which deal the subject directly, some other works which deal the subject indirectly are also in the scope of this essay. At the end a detailed bibliography of the works related to the topic is given.

Keywords: Dār al-hadīth, Ottoman dār al-hadīths, Dār al-hadīth of Suleymaniye, hadith education.